

DIFERENCIJACIJA NEKIH DINAMIČKO-STRUKTURNIH DEMOGRAFSKIH POKAZATELJA GRADSKIH I OSTALIH NASELJA SR HRVATSKE

MLADEN FRIGANOVIĆ

UDK 911.3.325.11 (497.1)

Demografski aspekt urbanizacije teži razotkrivanju međuzavisnosti i prožetosti kvantitativne dinamike stanovništva, njegove dobno-spolne strukture, gospodarske djelatnosti, uvjeta življenja u manjim i većim naseljima i njihove sprege s okolnim (ruralnim) prostorom. Tu se prožimlje demografsko (broj i sastav stanovništva) s funkcionalnim (privreda, socio-kultura, politika), funkcionalno s prostornim (širenje i uređenje naselja) te prostorno s integrativnim (ruralno-urbano) elementima. I sve skupa se zrcali u aglomeracijskom sustavu odgovarajuće mikroregije, regije ili makroregije (D. Stefanović, 1973).

Razvoj svekolikih ljudskih djelatnosti u pravilu je katalizator demografskih i prostornih tokova urbanizacije sa značajnim povratnim impulsima. Zbog toga dinamika i smisao promjene brojnosti i strukture stanovništva predstavlja vrlo indikativan podatak o društveno-gospodarskoj pulsaciji prostora i o njegovu životu uopće. Za poznavanje demografsko-naseobinske geoprostorne problematike i njene diferencijacije nužno je, prema tome, praćenje i analiza odgovarajućih dinamičko-strukturnih parametara (M. Friganović, 1985).

Značenje demografskog toka kao svojevrsno-temeljnog pokazatelja urbanizacije učituje se u međuzavisnosti kretanja ruralnog i urbanog u ukupnom stanovništvu; urbana populacija nosi mnoge tragove njene ruralne faze odakle se vršila glavina prelijevanja (ruralni egzodus). Otuda i u nas znakovite komponente ruralnosti doseljenog stanovništva u gradska naselja. Takve kvantitativne populacijske ruralno-urbane promjene u nas nisu bile praćene odgovarajućim (po-

trebnim) strukturno-kvalitativnim promjenama. Posljedica je kvalitativno zaostajanje brzo rastućih urbanih malih i velikih aglomeracija. Standardi stanovanja i življenja uopće ostali su niski, a tegobe egzistencije velike. Širile su se poluurbane i paraurbane strukture u naseljima.

Jedna od osnovnih diferencijalnih strukturnih značajnosti stanovništva gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske kao posljedice ruralnog egzodusa jest različitost dobnog sastava. Koeficijent starosti (omjer stanovništva starijeg od 59 godina i mlađeg od 20 godina) populacije SR Hrvatske bio je 0,53 (1981), dok je u gradskim naseljima bio 0,65 (M. Friganović, 1985). To pokazuje dobno-strukturnu dihotomiju stanovništva gradskih i ostalih naselja (gradsko je stanovništvo znatno mlađe od seoskog) kao posljedice migracije selo-grad. Demografska je istrošenost rurisa izrazita i zabrinjavajuća, dok se gradska naselja napuhuju mladim kohortama. Selo je gotovo posvuda prestalo biti demografski inkubator i životni prostor mlađeg stanovništva. Štoviše, ono je u neporecivoj fazi demografskog sloma, osobito u nekim predjelima Hrvatske (krško-planinskom, malootočnom i dr.). Tradicionalni se odnos dobne strukture obrnuo i oplodio kvalitativno novim odnosom s izrazitim demografsko-dobnim prednostima grada, a na štetu sela. Prostori (općine) koji nemaju dovoljno jako urbano središte, niti jaču privrednu snagu i razvijenost postali su izrazito egzodusni, a oni drugi izrazito imigracijski krajevi. Gradijent napetosti između njih je sve veći.

U SR Hrvatskoj takav je proces, promatran kvantitativno na razini općina, tekao ovako:

Kretanje broja stanovnika 1948—1981.

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
SR Hrvatska	3 779 850	3 936 022	4 159 696	4 426 221	4 601 469
Egzodusne općine	2 400 038	2 474 203	2 500 413	2 465 214	2 375 922
Imigracijske općine	1 379 812	1 461 819	1 659 283	1 961 007	2 225 247

Pretvore li se navedene vrijednosti u pokazatelje po međupopisnim intervalima, dihotomnost promjene biva veoma vidljiva.

Pokazatelj promjene broja stanovnika u međupopisnim razdobljima od 1948. do 1981.

	1953.	1961.	1971.	1981.	1981.
	1948.	1953.	1961.	1971.	1948.
SR Hrvatska	1,04	1,06	1,06	1,04	1,22
Egzodusne općine	1,03	1,01	0,99	0,96	0,99
Imigracijske općine	1,06	1,14	1,18	1,13	1,61

U usporedbi s općenito vrlo skromnim porastom stanovništva Hrvatske (koji je uglavnom rezultat niskog prirodnog priraštaja i vanjske migracije), stanovništvo egzodusnih općina se smanjuje (posljedica udruženog djelovanja sve niže stope prirodnog priraštaja, a sve jačeg iseljavanja), dok se stanovništvo imigracijskih općina konstantno i vrlo brzo povećava (zbog konstantne pozitivne migracijske bilance i znatno više stope prirodnog priraštaja od one u egzodusnim općinama). U skladu s tim smanjivao se udio stanovništva egzodusnih općina u ukupnom stanovništvu Hrvatske dok se udio stanovništva imigracijskih općina povećavao. Kretanje tih vrijednosti vidi se iz ove tablice:

Kretanje udjela stanovništva egzodusnih i imigracijskih općina u ukupnom stanovništvu SR Hrvatske 1948—1981.

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1981.
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1948.
SR Hrvatska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—
Egzodusne općine	63,5	62,9	60,1	55,7	51,6	0,81
Imigracijske općine	36,5	37,1	39,9	44,3	48,4	1,33

(U račun su uzete one egzodusne i imigracijske općine koje su imale takvo obilježje u međupopisnom razdoblju 1971—1981; Friganović, 1984).

Međutim, uz dihotomno kretanje stanovništva, tj. kretanje u egzodusnim i imigracijskim općinama (područjima) kao svojevrsan izraz polarizacijskih društveno-gospodarskih procesa, odvija se još izrazitiji polarizacijski proces s izrazitom dihotomijom na kretanje gradskog stanovništva i onog u ostalim (seoskim) naseljima unutar samih egzodusnih i imigracijskih općina (područja)! To znači da je »bijeg sa sela« obilježavao i egzodusne i imigracijske općine (područja), te da je (i koliko je) osnovna prostorna pokretljivost stanovništva, pored smjera iz nerazvijenijih u razvijenija područja (općine), bila usmjerena i iz ruralnih u urbane prostore bez obzira na njihovu opću (ne)razvijenost, opću gustoću naseljenosti i prednosti ili manjkavosti geografskog položaja u sklopu općeg inovacijskog procesa (M. Friganović, 1987). Pri tom se jasno vidi da je polarizacija bila proporcionalna snazi gradskih središta (što je grad veći, gravitacijski domet i pri-

vlačnost su mu veći pa je i njegov ukupan populacijski rast znatno iznad rasta manjih gradskih naselja, npr. onih ispod ranga općinskog središta). Potonja su naselja zapravo poluurbana i paraurbana naselja s mogućnošću rasta u budućnosti pod okriljem zakonske regulative, najvećma u turistički i litoralizacijski relevantnim prostorima (gradska naselja proglašena aktom Sabora SRH). Neke od spomenutih karakteristika vide se iz ove tablice:

Kretanje pokazatelja brojnosti stanovništva Hrvatske, njezina dinarskog brdsko-planinskog područja, općinskih središta, ostalih gradskih naselja i ostalih naselja 1948—1981.

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Hrvatska	100	104	118	117	121
Općinska središta	100	113	142	188	226
Ostala gradska naselja	100	107	115	135	153
Ostala (seoska) naselja	100	101	99	94	86
Dinarsko brdsko-planinsko podr. SRH	100	100	98	92	79
Općinska središta	100	111	138	166	187
Ostala gradska naselja	100	106	110	125	145
Ostala (seoska) naselja	100	98	95	85	69

(Ostala gradska naselja su ona naselja koja su odlukom Sabora SRH proglašena takvim, RZS SRH, 1982).

Ovdje se vidi čak trihotomni trend. Stanovništvo ruralnih naselja pokazuje stalno smanjivanje (bez obzira na geografski smještaj rurisa) osobito od polovine pedesetih godina. Jedina razlika, ovisno o općoj konstelaciji prostora, jest u relativnoj brzini depopulacije koja je ipak počela najranije i bila najbrža u siromašnijim brdsko-planinskim krajevima, osobito u dinarskome kršu. Stanovništvo malih gradskih naselja (nekoć mješovitih ili seoskih naselja zahvaćenih inovacijama i litoralizacijom) uglavnom stalno, ali umjereno raste, dok je stanovništvo općinskih središta (razina tog ili višeg ranga) u konstantno nagloj progresiji. Očito je, dakle, da velika većina sela depopulira te time i glavnina prostora SR Hrvatske, te da je polarizacija na urbano i ruralno područje svojstvena i dinarskom brdsko-planinskom području, tj. krajevima slabije društveno-gospodarske razvijenosti. To je potpuno prikazano u jednom od prethodnih radova (Friganović, 1987).

Usporedo s takvim kvantitativnim promjenama odvijale su se i odgovarajuće kvalitativne promjene, osobito u sastavu stanovništva.

Evidentan je proces i doseg populacijskog proučavanja i smanjivanja udjela stanovništva egzodusnih područja u ukupnom stanovništvu pojedine zajednice općina (regija i makroregija) SR Hrvatske u međupopisnim intervalima poslijeratnog razdoblja. Udio stanovništva egzodusnog prostora u ukupnom relativno je najviše smanjen

u zajednici općina Rijeka (1981:1948 = 0,68), a najmanje u zajednici općina Zagreb (0,97). No, tu je značajan trend koji je svojstven svim zajednicama općina (makroregijama i regijama): smanjivanje udjela stanovništva egzodusnih, a povećavanje udjela stanovništva imigracijskih općina (prostora) u ukupnom stanovništvu zajednice općina u razdoblju 1948—1981. Udio stanovništva imigracijskih općina u ukupnom stanovništvu zajednice općina relativno je najviše povećan u zajednici općina Split (1981:1948 = 1,47). Potonje je, obzirom na snažan emigracijski tok s otoka i zagore te na litoralizacijsko-turističke procese i priobalno okupljanje sasma razumljivo i lako objašnjivo.

Udio stanovništva egzodusnih (E) i imigracijskih (I) općina u ukupnom stanovništvu zajednica općina SR Hrvatske 1948—1981.

Zajednica općina		1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1981. 1948.
Bjelovar	E	70,3	70,4	69,4	67,5	65,6	0,93
	I	29,7	29,6	30,6	32,5	34,4	1,16
Gospić	E	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—
	I	—	—	—	—	—	—
Karlovac	E	68,8	66,9	63,3	59,0	54,5	0,79
	I	31,2	33,1	36,7	41,0	45,5	1,46
Osijek	E	87,1	86,8	85,3	83,2	81,7	0,94
	I	12,9	13,2	14,7	16,8	18,3	1,42
Rijeka	E	38,2	38,8	34,6	29,7	26,0	0,68
	I	61,8	61,2	65,4	70,3	74,0	1,20
Sisak	E	67,3	65,5	62,5	58,9	57,6	0,86
	I	32,7	34,5	37,5	41,1	42,4	1,30
Split	E	73,7	73,0	71,1	66,5	61,4	0,83
	I	26,3	27,0	28,9	33,5	38,6	1,47
Varaždin	E	77,6	76,9	74,4	72,1	70,1	0,90
	I	22,4	23,1	25,6	27,9	29,9	1,33
Grad Zagreb	E	—	—	—	—	—	—
	I	—	—	—	—	—	—
Zagreb	E	73,8	73,5	73,0	72,9	71,9	0,97
	I	26,2	26,5	27,0	27,1	28,1	1,07

Stupanj obrazovanja također je vrlo karakterističan parametar opće (ne) razvijenosti i ruralno-urbane dihotomije.

Stanovništvo starije od 14 godina gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske prema školskoj spremi 31. III 1981. u %.

	Stupanj obrazovanja							
	Ukupno	Bez	Nepotpuno osnovno	Osnovno	Srednje	Više	Visoko	Nepoznato
SR Hrvatska	100	8,5	36,9	19,2	28,3	2,7	3,6	0,8
Gradska naselja	100	4,5	25,1	18,5	39,7	4,5	6,7	1,0
Ostala naselja	100	12,6	48,8	19,9	16,7	1,0	0,5	0,5

(Izvor podataka RZS, dokumentacija 501, 1982)

Vrlo je karakterističan podatak da čak 36,9 % stanovništva SR Hrvatske starijeg od 14 godina ima nepotpuno osnovno obrazovanje (gotovo dvostruko više od onih koji su završili osmogodišnju školu). U tome, kao i u udjelu stanovništva bez ikakve školske spremne, nazire se relativna (ne)organiziranost i (ne)razvijenost SR Hrvatske. Uporede li se strukture gradskih i ostalih naselja, procijep je očit. Dihotomija obrazovne nejednakosti stanovništva grada i sela još je njihova osnovna karakteristika; gotovo je trostruko veći udio onih bez ikakve školske spremne u negradskim (seoskim) naseljima nego u gradskim, te skoro dvostruko veći onih s nepotpunom osnovnom školom. Udio sa završenom osnovnom školom je približan u oba tipa naselja, dok su očite i samo donekle opravdane razlike u udjelima srednjeg, višeg i visokog obrazovanja. Prema tome, problemi neadekvatne obrazovne strukture stanovništva negradskih naselja ostaju i tek će se narednim popisom vidjeti kojom se brzinom svladavaju i da li se uopće prevladavaju. Jer, oko šezdeset posto onih bez ikakve i nepotpune osnovnoškolske spremne u ukupnom stanovništvu starijem od 14 godina negradskih (seoskih) naselja nedvoumno je veoma indikativan podatak o naseobinskoj i prostorno-populacijskoj, time i društveno-gospodarskoj problematici i teškoćama SR Hrvatske.

Problem se produbljuje ako se spomenuta distribucija svrsta po spolu. Uporedba otkriva značajno nejednaku obrazovnu distribuciju muških i ženskih stanovnika starijih od 14 godina, najvećma u negradskim naseljima. Takva diferencijacija školske spremne po spolu otkriva duboke brazde što ih je urezalo patrijarhalno društvo, tako da ih ni višedecenijski poslijeratni socijalistički razvoj našeg društva nije mogao potisnuti. Naše je selo, dakle, još prostor demografsko-spolne, što znači i socijalne, nejednakosti patrijarhalnog tipa s očitim i jakim prežicima čimilaca koji kočice emancipaciju žene. Djelomična i opća kvantifikacija, kao statistički refleksi kvalitativnih odnosa populacije u negradskim naseljima, vidi se iz naredne tablice:

Gotovo je trostruko veći udio ženskog stanovništva bez ikakve školske spremne te jedan i pol puta veći udio s nepotpunom osnovnom naobrazbom. U skupini potpunog osnovnog školovanja nema veće razlike, dok je u skupinama srednjeg, višeg i visokog obrazovanja odnos obrnut; izrazito je veći udio muških (u srednjem jedan i pol puta, u višem četvrtinu i u visokom obrazovanju skoro dvostruko). Razlike u općoj strukturi po spolu su minimalne pa ih ovdje nije potrebno ni umetati ni komparirati. Međutim, razlike unutar stanovništva gradskih naselja i ostalih naselja još su produbljenije pa svjedoče o stupnju proturječnosti sela i grada te o diferencijalnoj emancipiranosti ženskog stanovništva. Unutar stanov-

Stanovništvo starije od 14 godina gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske prema školskoj spremi po spolu 31. III 1981. u %

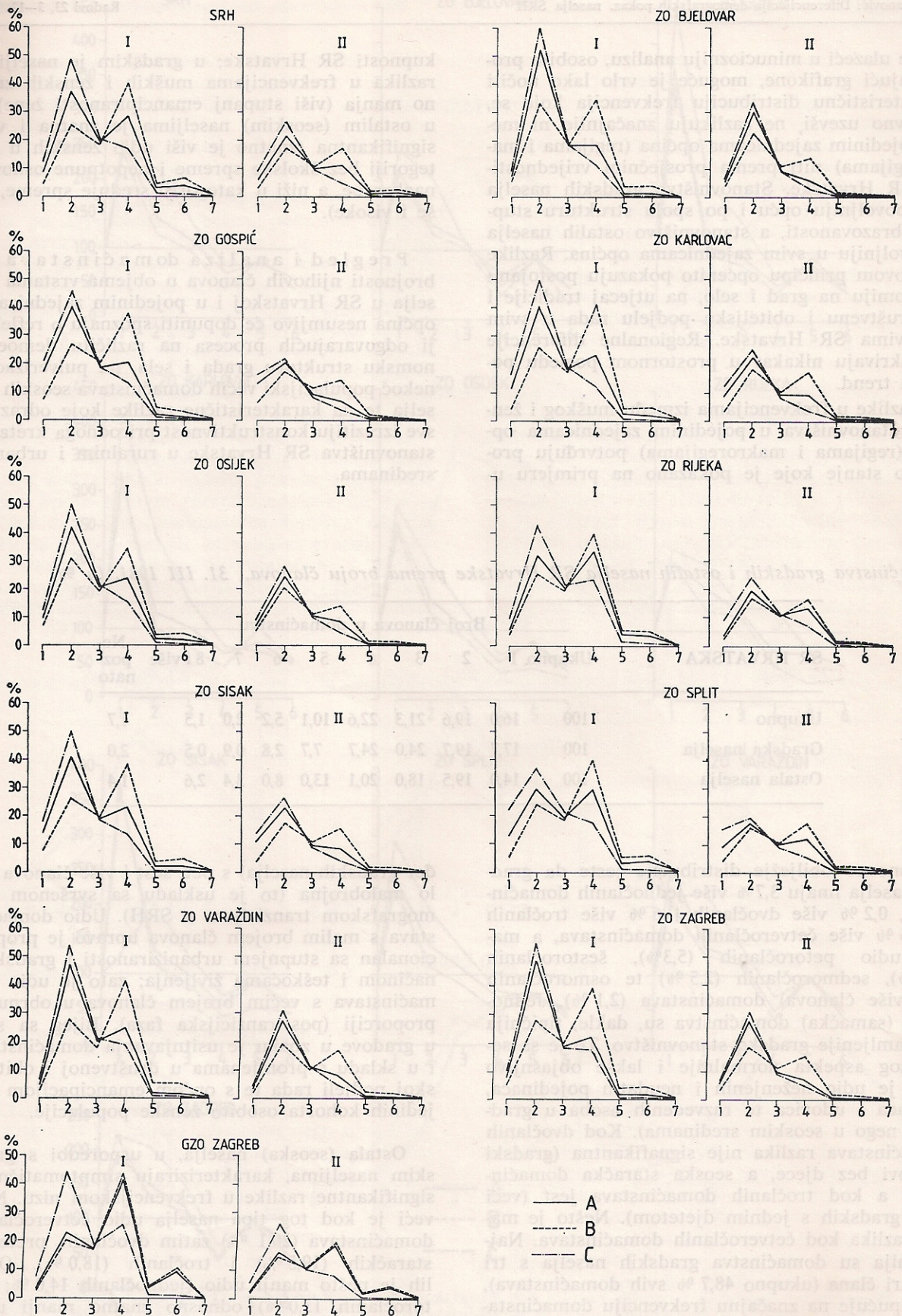
Naselja	Ukupno	Bez		Nepotp.osn.		Stupanj obrazovanja				Visoko		Nepoznato		
		M	Ž	M	Ž	Osnovno	Srednje	Više	M	Ž	M		Ž	
SRH	100	2,4	6,1	15,0	29,9	8,9	10,3	17,1	11,1	1,5	1,2	2,3	1,3	0,9
Gradska	100	1,3	3,2	7,9	17,2	7,3	10,8	22,6	17,1	2,5	2,0	4,3	2,4	1,4
Ostala	100	3,7	8,9	22,0	26,8	10,1	9,8	11,7	5,0	0,4	0,6	0,3	0,2	0,5

ništva gradskih naselja razlike su signifikantno manje od netom navedenih koje se odnose na stanovništvo SR Hrvatske u cjelini. To je posljedica emancipirajuće uloge gradskog, a patrijarhalnosti seoskog miljea. Selo (ostala naselja) ostaju uporno u svojoj dihotomiji unatoč priličnom stupnju okrnjenosti i demografske slomljenosti. U seoskom je stanovništvu udio ženskih bez školske spreme gotovo dva i pol puta veći nego muških i jednu petinu veći onih s nepotpunom os-

novnom školom. U skupini osnovnoškolske potpune naobrazbe udio ženskih je malo veći, dok je u srednjoj naobrazbi omjer udjela obrnut (ženskih je manje od 60 posto). Uglavnom je tako i u skupinama višeg i visokog obrazovanja. Problem obrazovno-strukturne (ne)ravnoteže stanovništva Hrvatske ostaje, dakle, i dalje neriješen, osobito među stanovništvom negradskih naselja. Kakvo je stanje i postoje li izrazitije razlike u regionalnim komparacijama?

Stanovništvo starije od 14 godina gradskih i ostalih naselja u zajednicama općina SR Hrvatske prema školskoj spremi i spolu 31. III 1981.

Zajednica općina Naselja	Ukupno	Bez		S t u p a n j o b r a z o v a n j a		Osnovno		Srednje		Više		Visoko		Nepoznato	
		m	ž	Nepotpuno osnovno	Osnovno	Srednje	Više	Visoko	Nepoznato	m	ž	m	ž	m	ž
Bjelovar	100	2,5	5,4	21,9	30,1	8,7	9,6	12,2	6,1	0,8	0,8	1,0	0,4	0,2	0,1
Gradska	100	1,6	3,9	10,8	22,4	7,7	10,8	21,0	13,4	2,0	1,8	2,8	1,3	0,2	0,3
Ostala	100	2,8	6,1	26,4	33,3	9,2	9,1	8,6	3,2	0,3	0,4	0,3	0,1	0,3	0,1
Gospić	100	3,6	13,2	19,3	20,6	9,9	9,2	13,4	6,8	1,2	0,9	0,8	0,4	0,3	0,4
Gradska	100	1,3	5,9	9,2	17,3	8,4	11,7	23,1	14,4	2,6	2,6	2,1	1,0	0,4	0,5
Ostala	100	4,6	15,9	23,3	21,9	10,4	8,3	9,7	3,8	0,5	0,5	0,3	0,1	0,2	0,4
Karlovac	100	2,8	8,9	18,4	22,7	9,2	9,3	14,3	9,2	1,4	1,0	1,4	0,7	0,3	0,4
Gradska	100	0,8	3,3	7,8	18,7	7,3	10,4	23,6	17,4	2,8	2,0	3,3	1,7	0,5	0,4
Ostala	100	4,0	12,5	24,9	25,3	10,3	8,7	8,6	3,9	0,5	0,4	0,4	0,1	0,2	0,3
Osijek	100	2,7	6,9	17,1	24,6	9,9	10,4	15,1	8,5	1,1	0,9	1,4	0,6	0,4	0,4
Gradska	100	1,8	5,0	10,5	20,3	8,5	10,9	20,7	13,9	2,0	1,6	2,7	1,3	0,5	0,4
Ostala	100	3,4	8,4	22,0	27,9	10,9	10,0	10,8	4,5	0,5	0,4	0,4	0,1	0,3	0,4
Rijeka	100	1,9	3,8	12,5	19,8	8,9	11,3	20,5	13,5	2,3	1,7	2,4	1,2	0,4	0,4
Gradska	100	1,1	2,4	8,7	17,1	8,3	11,1	12,7	16,9	3,3	2,2	3,5	1,7	0,6	0,4
Ostala	100	3,0	6,1	17,8	24,3	9,6	11,8	15,7	7,9	0,9	0,8	0,7	0,3	0,2	0,2
Sisak	100	2,9	10,5	19,7	22,8	9,4	9,3	14,7	8,2	1,0	0,9	1,3	0,7	0,4	0,3
Gradska	100	3,1	3,9	8,6	17,3	8,6	10,9	12,9	15,3	2,0	1,8	3,0	1,5	0,5	0,5
Ostala	100	3,6	13,6	23,4	26,1	9,9	8,3	9,6	3,9	0,4	0,4	0,3	0,1	0,2	0,3
Split	100	3,8	9,2	12,4	17,6	9,6	10,1	18,8	11,9	1,9	1,4	2,5	1,1	0,3	0,3
Gradska	100	1,4	4,1	8,2	16,0	8,0	10,6	22,7	17,2	3,1	2,1	4,0	1,9	0,3	0,4
Ostala	100	6,8	15,4	17,7	19,4	11,6	9,5	11,9	5,5	0,6	0,5	0,5	0,2	0,3	0,2
Varaždin	100	1,5	3,4	19,2	27,3	8,8	11,1	16,3	8,2	0,9	1,0	1,1	0,5	0,2	0,3
Gradska	100	0,8	1,7	18,6	19,1	7,3	10,6	24,1	17,0	2,6	2,5	3,3	1,8	0,3	0,3
Ostala	100	1,9	3,9	23,0	30,2	9,5	11,2	13,6	5,1	0,4	0,4	0,3	0,1	0,2	0,2
Zagreb	100	2,2	5,4	20,6	27,7	8,5	10,0	14,7	7,2	0,7	0,7	0,8	0,5	0,4	0,3
Gradska	100	1,4	3,1	9,0	18,4	7,8	11,6	23,7	15,1	2,0	1,9	2,9	1,5	0,9	0,7
Ostala	100	1,9	3,9	23,8	30,2	8,7	9,6	12,2	5,1	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2

Sl. 1. Stanovništvo gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske i zajednica općina prema obrazovanju i spolu, 31. III 1981. (1 — bez škole; 2 — nepotpuna osnovna škola; 3 — osnovna škola; 4 — srednja škola; 5 — viša škola; 6 — visoka škola; 7 — nepoznato; A — ukupno naselja; B — gradska naselja; C — ostala naselja. I — ukupno stanovništvo; II — žensko stanovništvo).

Fig. 1. The population of urban and other settlements in Croatia and Associations of Communes according to education and sex on 31st March 1981. (1 — without a school; 2 — incomplete elementary school; 3 — elementary school; 4 — middle school; 5 — high school; 6 — faculty; 7 — unknown; A — total settlements; B — urban settlements; C — other settlements; I — total population; II — female population).

Ne ulazeći u minuciozniju analizu, osobito promatrajući grafikone, moguće je vrlo lako uočiti karakterističnu distribuciju frekvencija koje se, relativno uzevši, ne razlikuju značajnije ni među pojedinim zajednicama općina (regijama i makroregijama) niti prema prosječnim vrijednostima SR Hrvatske. Stanovništvo gradskih naselja ima povoljniju opću i po spolu strukturu stupnja obrazovanosti, a stanovništvo ostalih naselja nepovoljniju u svim zajednicama općina. Razlike i na ovom principu općenito pokazuju postojanu dihotomiju na grad i selo, na utjecaj tradicije i na društvenu i obiteljsku podjelu rada u svim krajevima SR Hrvatske. Regionalne diferencije ne otkrivaju nikakav u prostornom pogledu poseban trend.

Razlike u frekvencijama između muškog i ženskog stanovništva u pojedinim zajednicama općina (regijama i makroregijama) potvrđuju prosječno stanje koje je pokazano na primjeru u-

kupnosti SR Hrvatske; u gradskim je naseljima razlika u frekvencijama muških i ženskih znatno manja (viši stupanj emancipiranosti žene), a u ostalim (seoskim) naseljima je znatna i vrlo signifikantna (znatno je viši udio ženskih u kategoriji bez školske spreme i nepotpune osnovne naobrazbe, a niži u kategoriji srednje spreme, više i visoke).

Pregled i analiza domaćinstava po brojnosti njihovih članova u objema vrstama naselja u SR Hrvatskoj i u pojedinim zajednicama općina nesumnjivo će dopuniti spoznaju o refleksiji odgovarajućih procesa na različitu demoeconomic strukturu grada i sela, na pulverizaciju nekoć populacijski većih domaćinstava seoskih naselja te na karakteristične razlike koje odražuju sve izrazitiju konstruktivnost prirodnoga kretanja stanovništva SR Hrvatske u ruralnim i urbanim sredinama.

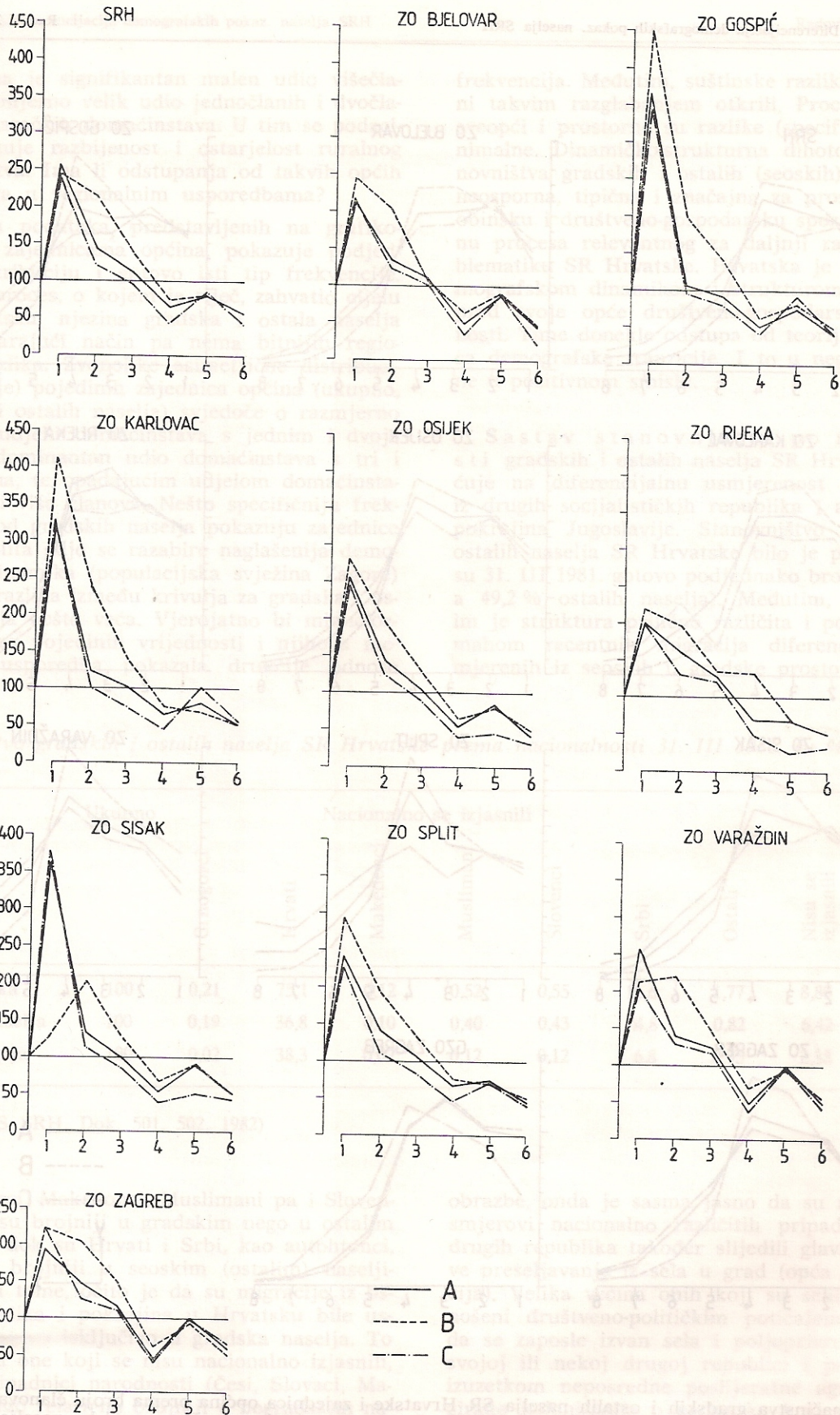
Domaćinstva gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske prema broju članova, 31. III 1981. (u %)

SR HRVATSKA	Ukupno	Broj članova u domaćinstvu								Ne- poznato
		1	2	3	4	5	6	7	8 i više	
Ukupno	100	16,0	19,6	21,3	22,6	10,1	5,2	2,0	1,5	1,7
Gradska naselja	100	17,7	19,7	24,0	24,7	7,7	2,8	0,9	0,5	2,0
Ostala naselja	100	14,0	19,5	18,0	20,1	13,0	8,0	3,4	2,6	1,4

Osnovno obilježje distribucije jeste da gradska naselja imaju 3,7% više jednočlanih domaćinstava, 0,2% više dvočlanih i 6% više tročlanih te 4,6% više četveročlanih domaćinstava, a manji udio petoročlanih (5,3%), šestoročlanih (5,2%), sedmoročlanih (2,5%) te osmoročlanih (i s više članova) domaćinstava (2,1%). Jednočlana (samačka) domaćinstva su, dakle, tipičnija za osamljenije gradsko stanovništvo. To je sa socijalnog aspekta normalnije i lakše objašnjivo (veći je udio neženjenih i neudatih pojedinaca, udovaca i udovica te razvedenih osoba u gradskim nego u seoskim sredinama). Kod dvočlanih domaćinstava razlika nije signifikantna (gradski brakovi bez djece, a seoska staračka domaćinstva), a kod tročlanih domaćinstava jest (veći udio gradskih s jednim djetetom). Nešto je manja razlika kod četveročlanih domaćinstava. Najtipičnija su domaćinstva gradskih naselja s tri i četiri člana (ukupno 48,7% svih domaćinstava), što upućuje na značajnu frekvenciju domaćinstava, sastavljenih od supružnika s jednim ili dvoje djece. Znatnog su udjela i domaćinstva s jednim ili sa dva člana; ona su također tipična i signifikantna (37,4%), dok su domaćinstva (tako-

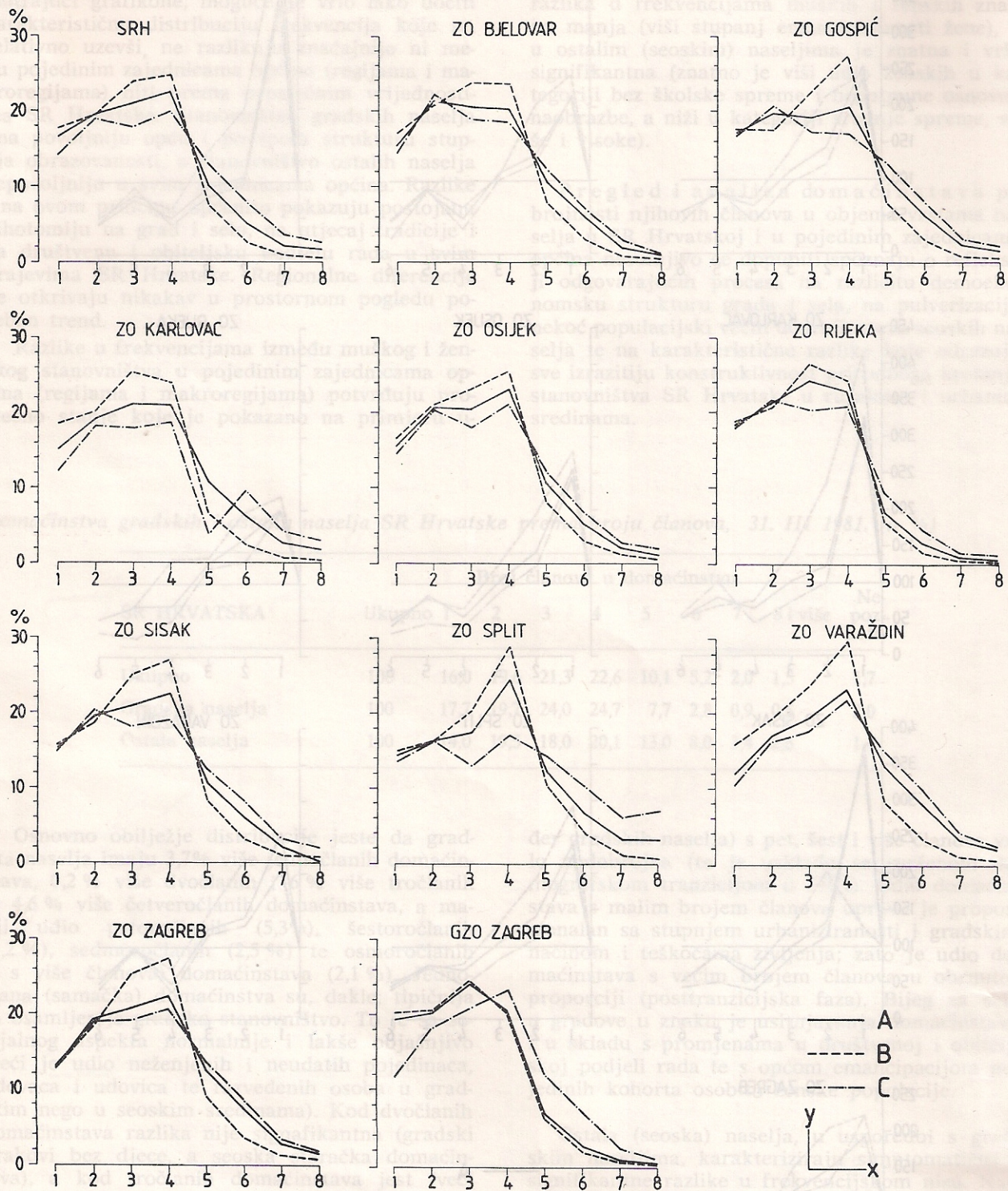
đer gradskih naselja) s pet, šest i više članova vrlo malobrojna (to je uskladu sa svršenom demografskom tranzicijom u SRH). Udio domaćinstava s malim brojem članova upravo je proporcionalan sa stupnjem urbaniziranosti i gradskim načinom i teškoćama življenja; zato je udio domaćinstava s većim brojem članova u obrnutoj proporciji (posttranzicijska faza). Bijeg sa sela u gradove u znaku je usitnjavanja domaćinstava i u skladu s promjenama u društvenoj i obiteljskoj podjeli rada te s općom emancipacijom pojedinih kohorta osobito ženske populacije.

Ostala (seoska) naselja, u usporedbi s gradskim naseljima, karakteriziraju simptomatične i signifikantne razlike u frekvencijskom nizu. Najveći je kod tog tipa naselja udio četveročlanih domaćinstava (20,1%) zatim dvočlanih, pretežno staračkih (19,5%) i tročlanih (18,0%). Ostalih je nešto manji udio (jednočlanih 14,0%; petoročlanih 13,0%) odnosno znatno manji udio (šestoročlanih 8,0%, sedmoročlanih 3,4% i onih s osam i više članova samo 2,6%). Ovakvi omjeri pokazuju stupanj odmaklosti pulverizacije (cijepanja) ruralnih domaćinstava i njihovih posje-

Sl. 2. Koeficijenti odstupanja obrazovne strukture ženskog stanovništva prema muškom (frekvencije muških = 100) SR Hrvatske i zajednica općina (A — ukupno, B — u gradskim naseljima i C — ostalim naseljima) 31. III 1981. (1 — bez škole; 2 — nepotpuna osnovna škola; 3 — osnovna škola; 4 — srednja škola; 5 — viša škola; 6 — visoka škola).

Fig. 2. Deviation coefficient of educational structure in the female population compared to the male population (male frequencies = 100) in Croatia and Associations of Communes (A — total, B — in urban settlements and C — in other settlements) on 31st March 1981. (1 — without school; 2 — incomplete elementary school; 3 — elementary school; 4 — middle school; 5 — high school; 6 — faculty).

Sl. 3. Domaćinstva gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske i zajednica općina prema broju članova, 31. III 1981. (x = broj članova u domaćinstvu; y = % domaćinstava; A — ukupno, B — gradska naselja, C — ostala naselja).

Fig. 3. Households in urban settlements and other settlements of Croatia and Associations of Communes according to the number of members on 31st March 1981. (x = number of members per household; y = % of households; A — total; B — urban settlements; C — other settlements).

da. Veoma je signifikantan malen udio višečlanih, a razmjerno velik udio jednočlanih i dvočlanih, tj. staračkih domaćinstava. U tim se podacima odražuje razbijenost i ostarjelost ruralnog domaćinstva. Ima li odstupanja od takvih općih frekvencija u regionalnim usporedbama?

Analiza podataka, predstavljenih na grafikonima po zajednicama općina, pokazuje podjednaku distribuciju i gotovo isti tip frekvencije. Očito je proces, o kojem je riječ, zahvatio cijelu SR Hrvatsku, njezina gradska i ostala naselja na odgovarajući način pa nema bitnijih regionalnih razlika. Zvonolike asimetrične distribucije (krivulje) pojedinih zajednica općina (ukupno, gradskih i ostalih naselja) svjedoče o razmjerno znatnom udjelu domaćinstava s jednim i dvoje članova, dominantan udio domaćinstava s tri i četiri člana, te opadajućim udjelom domaćinstava s pet i više članova. Nešto specifičniju frekvenciju kod gradskih naselja pokazuju zajednice općina Splita gdje se razabire naglašenija demografska dinamika (populacijska svježina Zagore) i gdje je razlika između krivulja za gradska i ostala naselja nešto veća. Vjerojatno bi minucioznija analiza pojedinih vrijednosti i njihova međusobna usporedba pokazala drukčije odnose

frekvencija. Međutim, suštinske razlike ne bismo ni takvim razglabanjem otkrili. Proces je očito sveopći i prostorne su razlike (specifičnosti) minimalne. Dinamičko-strukturalna dihotomnost stanovništva gradskih i ostalih (seoskih) naselja je neosporna, tipična i značajna za prostorno-naseobinsku i društveno-gospodarsku spoznaju i ocjenu procesa relevantnog za daljnji razvoj i problematiku SR Hrvatske. Hrvatska je svojom demografskom dinamikom i strukturom znatno ispred svoje opće društveno-gospodarske razvijenosti. Time donekle odstupa od teorijskog obrasca demografske tranzicije. I to u negativnom, a ne u pozitivnom smislu.

Sastav stanovništva po narodnosti gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske upućuje na diferencijalnu usmjerenost doseljenika iz drugih socijalističkih republika i autonomnih pokrajina Jugoslavije. Stanovništvo gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske bilo je prema popisu 31. III 1981. gotovo podjednako brojno (50,8%, a 49,2% ostalih naselja). Međutim, nacionalna im je struktura prilično različita i posljedica je mahom recentnih migracija diferencijalno usmjerenih iz seoskih u gradske prostore.

Stanovništvo gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske prema nacionalnosti 31. III 1981. (u %)

	Ukupno	Nacionalno se izjasnili								
		Crnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Slovinci	Srbi	Ostali	Nisu se izjasnili	Nepoznato
SR Hrvatska	100	0,21	75,1	0,12	0,52	0,55	11,6	1,77	8,80	1,41
Gradska naselja	100	0,19	36,8	0,10	0,40	0,43	4,8	0,82	6,42	0,84
Ostala naselja	100	0,02	38,3	0,02	0,12	0,12	6,8	0,95	2,38	0,57

(Izvor: RZS SRH, Dok. 501, 502, 1982)

Crnogorci, Makedonci, Muslimani pa i Sloveni znatno su brojniji u gradskim nego u ostalim naseljima, dok su Hrvati i Srbi, kao autohtonci, razmjerno brojniji u seoskim (ostalim) naseljima. Prema tome, očito je da su migracije iz ostalih republika i pokrajina u Hrvatsku bile usmjerene gotovo isključivo u gradska naselja. To vrijedi i za one koji se nisu nacionalno izjasnili, dok su pripadnici narodnosti (Česi, Slovaci, Mađari i drugi) relativno brojniji u negradskim naseljima (ranija agrarna kolonizacija). Promatraju li se poslijeratne općenito poznate i snažne migracije selo-grad i protumače kao selidbeno-populacijski aspekt opće društveno-gospodarske pre-

obrazbe, onda je sasvim jasno da su migracijski smjerovi nacionalno različitih pripadnosti i iz drugih republika također slijedili glavne smjerove preseljavanja iz sela u grad (opća deruralizacija). Velika većina onih koji su selili, selili su nošeni društveno-političkim poticajem i željom da se zaposle izvan sela i poljoprivrede, bilo u svojoj ili nekoj drugoj republici i pokrajini (s izuzetkom neposredne poslijeratne agrarne dirigitirane kolonizacije u panonske krajeve zemlje). Tako je došlo do povećanog udjela ostalih jugoslavenskih nacionalnosti u gradskim naseljima SR Hrvatske i do složenijeg narodnosnog sastava njihova stanovništva.

S u m m a r y

DIFERENTIATION OF SOME DYNAMICAL-STRUCTUROUS DEMOGRAPHIC INDICATORS OF URBAN AND OTHER SETTLEMENTS OF CROATIA

by
Mladen Friganović

Among the compound demographic problems dealing with the settlements in Croatia, where the population of the immigration areas rapidly increases, and that of the emigration ones quickly decreases, dynamical-structurous differences between urban and other (rural) settlements are prominent. Considering its age, urban population is younger than the population of the other (rural) settlements, and considering its education, it is more educated. In urban settlements women are more emancipated, the share of one, two, three and four membered households is bigger, and the share of five and more membered

ones is significantly smaller. The national structure of the population in urban settlements is more compound than in the other (rural) ones. It is the consequence of the rural emmigration from the other republics and regions of Yugoslavia. Dynamical-structurous dichotomy of the population of urban and other settlements in Croatia is significant for the spatial, settling and social-economic cognition and valuation of the process which is relevant for urbanization, future development and for the spatial-planning problems of Croatia in general.

LITERATURA

Friganović M. (1980—1981), Još o nekim osobitostima kretanja stanovništva općinskih središta i ostalih naselja SR Hrvatske 1948—1981. Radovi 15—16, Geografski zavod (odjel) PMF, Zagreb, str. 3—12

Friganović M. (1984), Egzodusna područja, (ne)razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj. Radovi, 19, Geografski zavod (odjel) PMF, Zagreb, str. 29—37

Friganović M. (1985), Demografsko-strukturne karakteristike gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske, Radovi, Geografski zavod (odjel), br. 20, Zagreb, str. 3—10

Friganović M. (1987), Suvremeni demografski procesi u Dinarskom brdsko-planinskom području SR Hrvatske. Radovi, br. 22, Geografski odjel, PMF, Zagreb, str. 27—33

Stefanović D. (1973), Urbanizacija. Centar za analizu i projektovanje prostornih sistema. ISPU, Beograd, str. 1—145